

УДК 351.84:35.072.2:342.5

Демченко Володимир Миколайович

доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонського національного технічного університету,
кандидат філологічних наук, доцент

**УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК
ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

***Анотація.** У статті здійснено аналіз форм української мови (лексичних, морфологічних, синтаксичних), що мають кальковане від російської мови походження і таким чином становлять небезпеку для українського державотворення. Зокрема, проаналізовано частину тексту одного з найновіших законопроектів – Закону України «Про національну поліцію».*

***Ключові слова:** українська мова, калькована форма, лексична одиниця, синтаксична конструкція, морфологічна форма.*

Демченко В.Н. Украинский язык как фактор государственной безопасности Украины

***Аннотация.** В статье выполнен анализ форм украинского языка (лексических, морфологических, синтаксических), которые имеют калькированное с русского языка происхождение и таким образом являют опасность для украинского государственного строительства. В частности проанализирована часть текста одного из новых законопроектов – Закона Украины «Про национальную полицию».*

***Ключевые слова:** украинский язык, калькированная форма, лексическая единица, синтаксическая конструкция, морфологическая форма.*

Demchenko V.M. Ukrainian language as a factor of national security of Ukraine

***Annotation.** This article gives an analysis of the forms of the Ukrainian language (lexical, morphological, syntactic), that have trace from Russian origin and is thus a threat to Ukrainian state-building. In particular, we analyzed the text of one of the new laws – the Law of Ukraine «About national police».*

***Key words:** Ukrainian language, trace form, lexical unit, syntax, morphological form.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. За визначенням, державна безпека України становить «комплекс органів і заходів забезпечення безконфліктного існування Української держави» [1]. Серед чинників державної безпеки, поряд з інформаційним (захист українського інформаційного простору – телебачення, радіо, Інтернет – від стороннього впливу); освітнім (захист українського освітнього простору від стороннього впливу), науковим (підтримка й розвиток національних

наукових структур), культурним (забезпечення розвитку національної культури), релігійним (забезпечення безперешкодного функціонування української церкви), постає мовний, що передбачає забезпечення безперешкодного функціонування української державної мови в усіх сферах соціального життя.

Мовний чинник стоїть в означеному комплексі національної безпеки на першому місці, оскільки присутній у кожному з названих факторів: медіа-засоби функціонують у вербальній реалізації, освіта та наука просто мусять функціонувати державною мовою, і розвиток такої ж наукової метамови на часі. Культурний же чинник безпосередньо пов'язаний з українською мовою, що у сферах фольклору, музики та літератури відіграє визначальну роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Водночас, навіть проблеми дотримання офіційного українського правопису останнім часом не особливо зачіпають науковців. Питання захисту української мови виявляється лише в соціолінгвістичному вимірі: О. Бондар (білінгвальна комунікативність), Н. Дзюбишина-Мельник (мова в сучасному контексті), Л. Масенко, А. Загнітко (мовна ситуація) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Щодо кореляції явища мовного калькування з національною безпекою, то це мусить стати в один ряд з економічними, правовими, воєнними чинниками останньої. Ці проблеми висвітлюються більшою мірою в публіцистиці, однак потребують серйозного наукового аналізу.

Формулювання цілей статті. Тому в статті ставимо за мету провести паралель із багаторічним вживанням в українській діловій та науковій мові калькованих російськомовних форм і національною безпекою України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кожному із зазначених вище чинників національної безпеки українська мова протистоїть російській, що на сьогодні складає найбільшу небезпеку для українського

державотворення (утвердження та стабілізації). Річ у тім, що вже апріорі вибір російської мови в публічній сфері (зокрема в радіо- чи телебаченні) – це показник перешкоджання розвитку української, що вже є виявом безпосереднього ворожого ставлення до України як держави. Таким же виявом, на нашу думку, є й калькування російських мовних форм (як лексичних, так і морфологічних або синтаксичних), яке вже з сотню років формує наукову та ділову метамову й до сьогодні становить поки що невирішену проблему (як нині модно писати – *виклик*).

Обов'язково зауважимо при цьому, що в останнє півстоліття це робилося умисно, до чого доклали зусилля й власне українські мовознавці на найвищому рівні (в академічних перекладних словниках, де першим відповідником до рос. *спор* був укр. *спір*, а лише другим – *суперечка*, у науковій метамові, де завдання дослідження декларувалося як *задача дослідження*, у діловому стилі, де *відгук* (як документ) був *відзивом*, а *доручення* – *довіреністю*. Водночас, подекуди ці одиниці залишаються актуальними й сьогодні, зокрема *заступник* (той, що заступає керівника) диференціюється ще й на *замісника* (за логікою – той, що замішує?). Першість за частотністю виграє прислівник *необхідно*, який зустрічається майже в кожному реченні наукових, освітніх або ділових текстів. Тому й мусимо для уникнення тавтології варіювати його українські відповідники *слід*, *варто*, *потрібно* (за деякими смисловими відтінками, а можливо, й не потрібно диференціювати). Такою ж частотною формою є дієслівна зв'язка *повинні*, що семантично (і логічно!) передбачає певну повинність (навіть юридичну), а тому, можливо, стосується лише такого контексту (типу «повинен понести покарання»). У цьому разі кальковано російську семантику (*должен* – оскільки має такий «долг»). Зрештою, також маємо змогу для уникнення тавтології (а раніше й не замислювалися про це, повторюючи означені слова в кожному реченні) вибирати почергово *зобов'язаний*, *мусить* або *має* – відповідно до зниження ступеня

обов'язковості виконання певної дії (морфологічно позначеної дієсловом – другим елементом складного дієслівного присудка: *зобов'язаний зробити – мусить зробити – має зробити*).

Зауважимо, що чимало калькованих форм, зокрема морфологічних, не викликають жодного супротиву серед українських фахівців через багаторічну звичку їх вживання. Так, іменник *оцінка* сприймається і як статична предметна одиниця, і як назва дії, хоча така її функція потребує вже відповідника *оцінювання* (напр., «комісія для оцінювання»). Аналогічною, скажімо, є *розробка*, що також передбачає статичну функцію (певна вже готова розробка – брошура), а сама дія – *розроблення* (напр., «розроблення пропозицій»). Часто в діловій (науковій) мові до таких іменників приставляється ще й додаткове дієслово: *здійснити аналіз*, що вимагає скорочення до *проаналізувати* або й *дослідити* («дослідити питання»).

На рівні ділової фразеології існує аж надто багато калькованих словосполучень. Найчастіше зустрічаємо тавтологічні сполуки типу *на сьогоднішній день, зайняття підприємницькою діяльністю*, які варто звести до мінімуму (*сьогодні та підприємництво*). Навіть сполука *так, наприклад...* має залишити лише одне з цих слів: якщо для виділення – то перше, якщо для прикладу – то друге. Сполука *прийняти рішення* (постанову, Закон) взагалі не викликає питань навіть у прискіпливого вчителя, однак семантично передбачає фізичну дію приймання чогось (у руки) або когось (у колектив). В іншому значенні це дієслово не є логічним. Наприклад, російська сполука *принимать роды* була одразу скалькована як *приймати пологи*, хоча передбачала початково «приймати народженого малюка» (тобто в руки акушера). В українському варіанті вона стає безглуздою. У прикладі *приймати Закон* цю семантичну безглуздість ніхто не помічає, і виходить, що Президент приймає (у власні руки) якийсь папір із певним Законом (документ), а не сам той документ

затверджує як перша інстанція, чому семантично відповідає дієслово *ухвалює*, що також паралельно уживається на найвищому законодавчому рівні (але ще недостатньо). Отже, потрібно: «ухвалений Верховною Радою України Закон». Зрозуміло, що є ще варіанти *розроблений*, *укладений*, навіть *створений*, проте вони стосуються конкретно тих осіб, які ці документи робили (нижчих інстанцій). Вищі ж інстанції ці документи затвердили – *ухвалили*.

Таким чином, ще недавня фраза ділового стилю «необхідно досягти цілі шляхом розробки наступних міроприємств...», яка майже цілком запозичена з російської «необходимо достичь цели путем разработки следующих мероприятий...»), на нашу думку, має бути такою: «потрібно досягти мети через розроблення таких заходів...». Зрештою власне українські форми мусять поступово (хоча вже й пройшло 25 років) увійти до ділового мовлення та стати звичними.

Як конкретний приклад щодо вживання калькованих форм і конструкцій, у цій статті проаналізуємо текст одного з нових законопроектів – Закону України «Про національну поліцію» [4].

На лексичному рівні ще трапляються грубі порушення, що начебто вже повсюдно змінюються на правильні форми. Так, фіксуємо займенник *котрий*, що підсвідомо скалькований із рос. *который* («*котрими* людині спричиняється біль» – стаття 6), іменник *ціль*, який може означати лише «ціль для стрільця», а у цьому разі («якщо досягнута законна *ціль*» – стаття 6) потрібен іменник *мета*.

Як ілюстрацію до наведеного у вступній частині нашої статті прикладу калькованої частотної одиниці *повинен* можна навести таку: «Працівник Національної поліції *не повинен* заохочувати та здійснювати будь-які дії» (стаття 6), де потрібен заміник *не має*, що відповідає найменшому ступеню такої «повинності».

Помилковою також є традиція (тенденція) написання назв «високих» інстанцій з великої літери у множині. Ми намагаємося навіть «ради» писати за законами логіки (хіба що родина *Петренків* може писатися з великої, оскільки це живі люди), а не те що Закони України. В аналізованому тексті: «про порядок діяльності *Поліцейських комісій*» (стаття 5).

Радіємо, що поступово ділова мова звільняється й від слова *співробітник*, що було особливо властиве для позначення міліціонерів, хоча й позначає тих осіб, які їм допомагають, тобто позаштатних працівників. У середині ХХ століття радянська термінологія ще й вживала відповідник *робітник* (наприклад, школи). В аналізованому тексті: «*Працівник* поліції – громадянин України» (стаття 2).

На морфологічному рівні досі ще використовується дієприкметникова форма з функцією дії, що вже звично замінюється на безособову форму дієслова: «діяльність якого *спрямована* на реалізацію державної політики» (потрібно *спрямовано*) (стаття 1). До того ж у тексті паралельно вживається й правильна форма: «розгляд яких законом *покладено* на органи внутрішніх справ» (стаття 2).

Так само тут наявна й відома калькована сполука з прийменником у *відповідності*: «Національна поліція здійснює свою діяльність на території України у *відповідності* з Конституцією України (стаття 7). Це дивно, оскільки, як і *ціль* на *мету*, вона давно вже замінюється на сполуку *відповідно до* або *згідно з*. Аналогічно відому сполуку *забезпечення безпеки* (стаття 2) може бути замінено на відповідник *організація безпеки* чи на щось інше – для уникнення такої грубої тавтології.

Під впливом російської ділової мови використовується іменник *число*, що в українській, на нашу думку, мусить бути лише в математичній сфері, і конструкцію «число осіб» має бути змінено на «кількість осіб». Звичайно, такі форми віднаходимо і в аналізованому тексті Закону:

– «охорона майна та об'єктів, у *тому числі* на договірних засадах» (стаття 2). Цю звичну й частотну форму слід замінити на *зокрема*;

– «Призначення членів Поліцейської комісії при Національній поліції України відбувається з *числа 5 осіб*» (стаття 5). У такій ситуації потрібно використовувати форми «... з 5 осіб» або «з-поміж 5 осіб».

Частим є і вживання прийменника *при* в умовній або часовій синтаксичній конструкції: напр., «спецперевірку *при* прийнятті в Національну поліцію» (стаття 5). Однак і сама сполука *при прийнятті* є калькованою та незграбною, і навіть традиційна її зміна на варіант *під час прийняття* не вирішує проблеми. Тому варіант «зарахування до Національної поліції», на нашу думку, є найбільш українським.

Прийменник *при* можемо залишити в ситуації наближення (належності): «*при якому* створена дана комісія» (стаття 5), однак й інші одиниці цієї фрази потребують заміни. Зрештою отримуємо варіант «при якому створено таку (цю) комісію».

Чергування сполучників *або / чи* в межах одного речення вказує на свідоме розуміння семантико-синтаксичних зв'язків: «На території України забороняється створення військових *або* інших збройних формувань *чи* груп» (стаття 4). Тут різні сполучники виконують однакову функцію зіставлення, але різних пар додатків. Однак у наступному вже прикладі з'являються сумніви щодо усвідомленості авторами законопроекту такої логіки: «нелюдське *або* таке, що ображає гідність, поводження *або* покарання» (стаття 6) (тут однаковий сполучник зіставляє різні за семантикою пари). Надалі по тексту ці сумніви перетворюються на впевненість, що автори / редактори все ж таки цього не усвідомлюють: «фізичне *або* моральне страждання з метою отримання від неї відомостей *або* визнання винуватості її *або* іншої особи» (стаття 6).

Трапляються і звичайні помилки. Так, у конструкції «забороняється створення військових або інших збройних формувань *чи* груп,

непередбачених законодавством України» (стаття 4) у виділеному слові частка *не* мусить писатися окремо, оскільки дієприкметник має постпозитивний непрямий додаток.

Відповідно до правопису приголосні *у* та *в* у ролі префіксів або прийменників чергуються у відповідних позиціях. Розглянемо правильні та неправильні ситуації в аналізованому тексті:

– «визначаються *в* порядку, *встановлюваному* Законом України» (стаття 4). Правильне вживання прийменника, але неправильне – префікса, оскільки після паузи (коми) слід писати *у*;

– «зайняття вакантних керівних посад *в* Національній поліції» (стаття 4). Неправильно, оскільки *у* ситуації між приголосними потрібен прийменник *у*;

– «здійснюється *у* порядку» (стаття 4). У цій ситуації (після голосного наступним приголосним) потрібно вживати прийменник *в* (а пунктом вище було правильно).

Аналогічне позиційне чергування відбувається між сполучниками *і* та *й*.

– «права *і* обов'язки» (стаття 4). Неправильне написання, оскільки в ситуації між голосними потрібен варіант *й*.

Відчувається, що автори (або ж їхній мовний редактор) не усвідомлюють узагалі цих моментів, оскільки трапляється неузгодженість навіть у межах одного речення. Напр., «Обмеження прав, свобод *та* законних інтересів фізичних осіб, а також прав *і* законних інтересів громадських організацій та об'єднань» (стаття 6), де в першому підкресленому словосполученні також потрібен сполучник *і*.

Як приклад недотримання законів милозвучності української мови можна навести ситуації неправильного вживання варіантів прийменників. Наприклад: «стан боротьби *із* злочинністю» (стаття 4) (потрібен варіант *зі*). У створенні милозвучних конструкцій беруть участь й інші одиниці –

наприклад, зворотні дієслова через чергування постфікса *-сь / -ся*: «можуть *створюватись* спеціальні підрозділи поліції» (стаття 4) (у цій ситуації – перед приголосними – варто використати форму *створюватися*).

На синтаксичному рівні в мові законів доволі часто використовується зайва, на нашу думку, двокрапка (певно, для більш конкретного виділення подальшого переліку): «у сфері: захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України» (стаття 1). Однак уважаємо, що без цього знаку конструкція матиме більш логічну синтаксичну семантику. Аналогічно: «Поліція виконує: профілактичну, адміністративну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу, охоронну функції» (стаття 2).

Останнє, щодо аналізованого законопроекту, – це сам провідний термін *поліцейський* на позначення працівника Національної поліції, який і в російській мові доволі активно критикувався, оскільки, як і *пожарный*, передбачає ознаку, а не статику – назву. Однак навіть не постчасове копіювання російських реалій тут є негативом для національної безпеки України, а знов-таки уникнення протистояння з носіями радянської психології (українофобів), оскільки варіанти *полицай* і *полициянт* їм би не сподобалися. Таке побоювання вже призвело до 25-річного відставання України від країн Європи, що почали разом із нею розвиватися наприкінці 80-х років.

Висновки з даного дослідження. Виходячи з вищенаведеного, зрозумілим є прагнення небагатьох мовознавців (причому середньої ланки) змінювати російські кальковані форми власне українськими – наскільки це можливо, оскільки представники вищої ланки навряд згодяться на, скажімо, написання складних слів *міжнародноправовий* або *конкретнонауковий*. Утім таке написання відповідає Правопису української мови та відповідно – будь-якому шкільному підручнику [2, с. 41, 42]. Таким чином відбувається своєрідна мовна боротьба (війна?):

тільки-но утвердився термін *виш* на заміну аббревіатури *вуз* (із більш «серйозним» варіантом *ВНЗ*), як українські (пострадянські) педагоги стали знову декларувати *вуз* як «учбовий» заклад, оскільки залишилися різноманітні інституції «Учбова книга» та «центри довузівської підготовки». Інакше як ворожою диверсією таке назвати не можна.

Перспективи подальших досліджень. Зрозуміло, що варто обережно сприймати й інновації в науковій термінології. Так, чудернацька як для української мови перекладена одиниця *просунутий* (з рос. *продвинутый*) має найкращі перспективи своєї кодифікації, оскільки з'явилася офіційно у відомому міжнародному документі на позначення рівня володіння мовою [3]. Англійськомовна первинна форма *advanced* яку й було так перекладено (через посередництво російської мови, звичайно), більшою мірою означає «передовий». Російський варіант має аналогічну семантику, оскільки сленгова одиниця *продвинутый* це й позначала. Українськомовні особи в повсякденному спілкуванні вживали саме слово *продвинутий*, а *просунутий* має конкретне значення дії певного фізичного «просування». До речі, «висунути питання на обговорення» – також доволі незграбна форма (як і російська *поставити*), що потребує заміни. Запропонувати та проаналізувати такі можливі зміни й плануємо у подальших дослідженнях у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення / М.П. Вавринчук. – К.: Правова єдність, 2009. – 288 с.
2. Український правопис / НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, Інститут української мови. – К. : «Наукова думка», 2012. – 286 с.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 243 с.
4. Закон України «Про національну поліцію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.3republic.org.ua/docs/law_20150107.html

Statement of the problem. Public safety is a complex of Ukraine and measures to ensure conflict-free existence of the Ukrainian state. Among the

factors of national security, along with informational, educational, scientific, cultural, religious, linguistic appears that provides for smooth functioning of the Ukrainian state language in all spheres of social life.

Urgency. The language factor is in the appointed national security complex in the first place, as is present in each of these factors: media agents operating in note sales, education and science should operate a national language and the development of the same scientific termines in time. Cultural factors also directly related to the Ukrainian language, in the fields of folklore, music and literature plays a decisive role.

The purpose of the article. Therefore, the aim of article – to draw a parallel with our extensive use in Ukrainian business and scientific language forms and calked Russian national security of Ukraine.

Our task was to study. Analysis of correlation linguistic phenomenon tracing to national security is to become one of the economic, legal, military factors in the latter. These issues are covered more in journalism, but need serious scientific analysis.

Summary. Each of the factors of national security Ukrainian Language Russian opposes that today is the greatest threat to Ukrainian state (consolidation and stabilization). Already a priori choice of the Russian language in the public sphere – a measure preventing the development of Ukrainian, which is an immediate expression of hostility to Ukraine as a state. The same expression, in our opinion, is tracing the Russian language forms (lexical, morphological, syntactic) which forms a hundred years scientific and business meta language to this day is still unsolved problem.

Conclusions and outcomes. Many calked forms, including morphological, do not cause any resistance among Ukrainian specialists across multi habit of using them. After Ukrainian proper forms must enter the business language and become familiar.